

INTERVIU CU GHEORGHE GRIGURCU

In colaborare cu VIRGIL DIACONU

Viaca „politic ” a scriitorului

– Exist un fel de „cumincenie” a scriitorului, un fel de „Politica nu e treaba mea, de „Sensul existentei mele e opera, iar nu politic”; sau un fel de „Cum pot s m lupt eu, un scriitor, cu dobermanii guvernamentali, pentru a îndrepta nedrept cile ce mi se fac _i ca cet cean, _i scriitor”? Cum vi se par aceste atitudini? Sau poate o ducem cu adev rat minunat _i fac eu întunerice în această lini_tit _i ve_nic lumin din dealu’ ; valem-mioritic ?

– Da, exist cu adev rat această „cumincenie”, acest defetism al scriitorului român, care, aparent, reprezintă contrariul politizării practicate sub regimul comunist. De unde până-n 1989, politizarea, fie _i sub formule insidioase precum naționalismul resuscitat sau reconstituirea istoric tendencioasă, era la ordinea zilei, acum se cultiv un „apolitism” care nu în mai mic m sur sluje_te puterea. Fie c e sub o egid partinic sau alta (de _i a predominat nota ei postcomunist, conservatoare), puterea accept această ofrand … minim, îns binevenit. Cârmuirea iliescian, atât la vedere legat de era totalitar, a beneficiat de sprijinul intelectualității „apolitice” _i „echidistante” – v amintici, desigur – în frunte cu un critic literar devenit președintele Academiei _i cu un eseist de _coal noician care a întemeiat Dilema, ca o replic la amenințarea critic ce se profila într-o publicatie precum 22. Frumoase vremuri, de oportunism stilat, de carierism cu _arm intelectual! În rândul exponenților lor de c petenie, nu putem a nu-l aminti _i pe un romancier, odinioară un soi de disident, care la nevoie aducea omagii dictatorului ori manifesta un impuls xenofob, ale c rui frapante orgolii au poposit în jilcul de conducere al m nosului Institut Cultural Român. Iar sub legislatura B sescu, ce s vezi? Acest personaj mediocru, demagog de joasă spec, dubios din mai multe puncte de vedere, s-a v zut anturat ca prin miracol de câciva „eliti_ti”, începând cu un filosof care, tunând _i fulgerând în alte ocazii, precum în sonorul d-sale Apel c tre lichele, _i-a coborât ultraspectaculos _tacheta exigencelor. Hot rât lucru, o solidaritate civic a scriitorilor _i c rturarilor no_tri în fața atâtor _i atâtor dureroase neajunsuri ale „epocii de tranziție” nu exist. În fond, se perpetuează o situație pe care o cunoa_tem din decursul „epocii de aur”. Suntem departe de-a o duce „minunat”, dar – nota bene – mai toci autorii orientaci precum corolele de floarea-soarelui c tre noile centre de putere politic s-au ales cu defel neînsemnate beneficii de carier _i pecuniare. Gre_esc cumva?

Gloria lui Nichita St nescu a fost de la un punct o decizie oficial

– Aci surprins excelent adormirea nervului scriitoricesc _i atrofierea lui. S trecem la cele literare… Cum vedeți volumele lui Nichita St nescu, Ro_u vertical, Un p mânt numit România? Comenzi sociale? Ced ri partinice? Pietre pentru templul s u? Mai rezist ele azi?

– Întreb ri retorice. Îmi pare bine c le puneci cu o ironic exactitate.

– Acum cât va vreme, vedeaci în Nichita St nescu un fel de produs al comunismului _i dezaprobaci lipsa lui de atitudine social, faptul c s-a l sat folosit de partid _i c acest lucru a fost reciproc avantajos: pe de-o parte, lui N. St nescu i s-a creat o imagine holografică, deci una de „mare poet” al epocii (l-aci numit „un idol fals”); beneficiar pentru eternitate al câtorva hectare de cronici ultrafavorabile, iar pe de alt parte, partidul ro_u a fluturat în voie flamura „libert cii de creație”, oferind ca exemplu chiar un „mare poet”… Este N. St nescu un caz izolat în epoc? Sau unul dintre exemplele ce se pot da? ^i dac nu e un caz izolat, ce consecințe literare are (ar putea avea), la noi sau aiurea, o generație fabricată, holografică?

– Nichita St nescu e ceea ce s-ar putea numi un caz. Gloria sa a fost de la un punct o decizie oficial, urm rind a exploata ceea ce câciva critici au salutat, cu exces de satisfacție, drept un nou curs al poeziei române_ti. Am fost cel dintâi care, încă la finele anilor 60, am tras semnalul de alarm, într-un articol publicat în Luceaf rul, cu titlul A dou sprezecea elegie, critic. Planul astucios al autorității era de-a anula funcționarea unei literaturi paralele, neînregimentate ideologic, acceptând-o până la un punct, str duindu-se a-i corupe pe reprezentanții ei, a o absorbi. Scrisul artificial, torturat, e_uând prea adesea în indigeste obscurități, în improvizații f r noim al lui Nichita oferea un bun prilej de rcolare. Pe de o parte, bardul a fost îndemnat a face declarații _i a elabora texte pro-regim, pe de alt parte, era încurajat viaca sa excesiv boem care i-a sl bit progresiv discern mântul, l-a cufundat într-un impas al producției lirice. Nu ne îndoim c aceste lucruri vor deveni nu peste prea mult vreme constrâng toare evidence. Faima confecționată a lui Nichita va ceda în fața unei priviri critice debarasate de poncifurile unor judec ci pe care acum nu e cu neputință ca unii s le resimt drept o obligație de consecvență. Îmi îng dui a-i reaminti pe cei care s-au distanțat de beatificarea autorului Necuvintelor, nume a c ror pondere nu e chiar neglijabil: ^erban Cioculescu, Petre bucea, Ovidiu Cotru_, A.E. Baconsky, Ion Caraion, ^erban Foarc, Cristian Tudor Popescu _i recent, din rândul celei mai tinere promoții, Elena Vl d reanu.

Îmi puneci încă o întrebare retoric: dac Nichita e „un caz izolat în epoc”. Evident c nu, întrucât întreaga „generație holografică” în care se înscrie a suportat acela _i tratament de exagerare a recepției favorabile. Oare de ce un Marin Sorescu sau un Ioan Alexandru sau un Ion Gheorghe sau un Adrian P unescu au avut parte de-o infinit mai mare atenție _i mediatizare decât un M. Iv nescu, un Leonid Dimov, un Petre Stoica, un Emil Brumar, un Constantin Ab luc? Tactica partidului n-a vizat tabloul axiologic real, ci un cel propagandistic, adică, în m sura în care a fost posibil, atragerea poezicilor în vog pe f ga_ul scrisului „angajat”. ^i nu s-ar putea spune c n-a izbutit în leg tur cu favorizii menționați ca _i cu destui alții.

Compromisul politic
a intrat în cesutul operei, disturgând-o

— Cum s-au pozitionat scriitorii români în vremea PMR și a PCR? Putem spune că există o literatură vândută, sensibil la directiv și program politic, oficial, și o alta a tcerii, abia îngduit, care și-a văzut de programul ei literar?

— Fără discuție că existau două literaturi, chiar dacă nu era posibil o separație netă, invariabil între ele. Așa cum menționam mai sus, autoritățile încercau să-i subordoneze, prin mijloace mai mult ori mai puțin sofisticate, pe mai toți autorii de succes, începând cu cei din interbelic și mergând până la aizeci și optzeci. Chiar dacă remarcabile, și izbânzile lor au avut totuși o limită. Spre onoarea literelor indigene, putem vorbi de un mare număr de scriitori români imuni la chemările de sirene ale forurilor ideologice, refuzând astfel traficul vocației, păstrându-și verticalitatea morală. Să ne gândim la distanțele enorme ce s-au trasat între Lucian Blaga și Arghezi, între Ion Barbu și Mihai Beniuc, între Leonid Dimov și Adrian Păunescu, între Radu Petrescu și Petru Dumitriu, între I. Neșoiu și Ov. S. Crohmăniceanu. Unii au mers inițial într-o direcție, apoi în alta. Recunoaștem că cerea de câțiva ani a autorului Cuvintelor potrivite, dar și exilul lui Petru Dumitriu, cel copleșit de toate onorurile, estetizarea treptată a lui A.E. Baconsky, care la un moment dat se străduia să scrie și pe linie; la un mod ridicol, sau schimbarea la față; a unuia din marii tenori ai proletcultismului, Dan Deleu. Până în raport cu Eugen Barbu se vorbește de o fază a sa de țere, ostil sistemului, înainte de Groapa în care oare urme scriptice de atunci?, după cum unul dintre cei mai servili autori, devenit un învederat arivist, D.R. Popescu, a pornit cu o țere critică, în nuvela Leul albastru. Ce să mai zicem de Ioan Alexandru, dionisiac convertit la un misticism ostentativ și concomitent, la naționalismul ceaușist, confortabil instalat în gruparea protocronistă a Luceafărului? Peisajul literaturii noastre în țere stimpul totalitarismului a fost unul mobil. Leccia pe care o putem desprinde în prezent din analiza acestuia este aceea că valoarea estetică a avut de suportat prejudicii grave, până la anularea sa prin compromisul politic. Un astfel de compromis n-a avut, așa cum pretinde unii, un caracter exterior, n-a fost un soi de fard lesne de înlăturat, ci, regretabil, a intrat în cesuturile operei, distrugându-le. Faptul că constituie un avertisment teribil pentru prezent și viitor. Să nu pierdem din vedere că nici o țere a verbului literar n-a rămas nepedepsită. Chiar și acei protagoniști ai scenei și ai realismului socialist care s-au silit să revină la normal, și sfârșindu-se și într-o ipostază și în alta cu elogiile inflacioniste, au rămas până la urmă lovici de discredit. Cine mai țere azi să vorbească despre Eugen Jebeleanu ca despre un mare poet, ori despre Geo Bogza ca despre o mare personalitate? Iar statutul lui Marin Preda nu e tot mai modest?

— Mai există astăzi scriitori care slujesc politicul? Dar scriitori umflați de politic? Aveți și exemple?

— Răspunzându-vă la prima întrebare, m-am referit la acest gen de prestație. Cei ce l-au aclamat ieri pe Ion Iliescu ca și cei ce și strâng azi rândurile, precum o gardă de corp, în jurul lui Traian Băsescu, nu-l ilustrează cu pregnanță? Eugen Simion, Marin Sorescu, Augustin Buzura pe de o parte, Gabriel Liiceanu, Andrei Pleșu pe de alta asigură continuitatea unei relații interesate cu nucleeele politice succesive ale momentului. Dacă mai sunt scriitori și umflați de politic? Bă bine că nu! De la Nichita Stănescu și alți și alții; ai seriei sale, bine înțurubaci, în viață ca și în postumitate, în reputație nu o dată exorbitantă, până la Adrian Păunescu (nu e acesta o categoric și soluție imorală și PSD?) și la inenarabilul Vadim, și irul lor e defel negliabil. N-au rămas până târziu, ori poate că se află încă, la catedre universitare edecuri precum Ion Dodu Bălan și Valeriu Râpeanu? Și n-ar trebui să-l omitem pe efemerul premier Radu Vasile pentru țere mărirea și ruia, în postura de și poet, și sub pseudonimul Mischiu (nu Mischie!) și-au dat mâna Andrei Pleșu și Mircea Dinescu. De la sine înțeles, când era în funcție. Sunt curios ce figură ar face azi cei doi dacă li s-ar aminti gratulările în chestiune și

— Nu prea vorbim, ca scriitori, despre viața noastră și de zi cu zi. Avem un fel de șfial, de pudoare; sau poate e teama de a nu cădea în și asta s-a mai spus, în banal. Cum este o zi obișnuită a dvs.? Ce face criticul și poetul Grigurcu într-o zi normală, firească a vieții lui?

— Mărturisesc că fac parte din categoria celor care n-au pretenția de a ocoli cu orice prec și banal și; care își se supun în chip rezonabil. Valéry observa: „Când spui despre un fapt că e banal, înseamnă că spui că face parte dintre cele care au contribuit cel mai mult la formarea ideilor tale esențiale”. Zilele mele obișnuite; (de altele, neobișnuite, nu prea am parte) sunt închinată muncii literare. Din zori (câteodată de pe la ora 6) până la tre ora 16 citesc, scriu, corectez, după care, ies la o plimbare cu unul din câinii mei, pentru că, după un prânz luat abia după ora 17, și-mi continui invariabilă activitate. Obligățiile ce mi le-am asumat fac de alții ca și fac de mine însumi nu-mi îngăduie un alt program. Nimic ieșit din comun, nimic și palpitant și, și senzacional și; într-un asemenea ritual al vieții mele curente. Pagina ce mi se pare izbutită e marea mea satisfacție, clipa mea, pasageră, de feerie lăuntrică. Tot ce mă abate de la lucrare mă îndispune profund. Unele telefoane intempestive sau care mă silesc la convorbiri prelungite atunci când doresc să scriu, unele mici întâmplări din preajmă de care nu pot face abstracție îmi dislocă dispoziția potrivit pentru scrisul pe care nu totdeauna o pot restabili cu ușurință. Am redus la minimum călătoriile deoarece ele au un apăsător caracter cronofag. Nici de zilele de șere toare nu poate fi vorba. De Crăciun, de Paști, de Anul Nou stau la masa mea de scris ca de obicei. O disciplină cu care mă deprins din copilărie bună și mama mă îndeamnă să mă supun datoriei, această și necesitate acceptată și și

Am fost îndepărtat din redacția revistei Familia pentru că nu scriam despre partid

— Sunteți cunoscut ca un critic viguros și incomod pentru unii dintre noi. Un nume foarte important în critica românească. Dar și ca un scriitor moral, care a refuzat să slujească partidul românesc. Aci avut cumva de pământ din această pricină?

Aci avut, s spunem, probleme cu Securitatea?

— Mulcumesc mai întâi pentru multm gulitoarele aprecieri. Socotesc c viaca mea de continu marginalizare spune ceva în această privință, nu-i așa? Cunosco confraci care au izbutit a se stabili (cum Dumnezeu?) în Capitală sau în marile orașe culturale chiar în anii m surii de tip feudală "orașelor închise"; eu unul n-am avut această "baftă"; nici după "revoluție". În schimb, în l turat fiind din redacția revistei Familia pentru c nu scriam despre partid și nu-l citam pe Ceaușescu, am strâmbat totuși așprezece ani în care n-am avut serviciu și în care nu m-am putut mișca din Amarul Târg (iată că i-am dat urbei în care domiciliesc o identitate literară!).

Cât privește Securitatea, ce s v spun? Anchetat, perchezicionat, supus la confiscarea manuscriselor, ca un element suspect, probabil și pentru c eram comentat la Europa liberă, consemnez un singur episod. În februarie 1985, tatăl meu era foarte bolnav, imobilizat într-un fotoliu. Într-o dimineață, câciva "băieci cu ochi albaștri"; au dat nval în apartamentul nostru de bloc, pe care l-au răscolit ore în șir, pentru a pleca ducând un trofeu, câciva saci în care au adunat toate hârțile mele de scriitor. Asistând la această scenă, tata a suferit un șoc care i-a grăbit neîndoios sfârșitul, intervenit peste pucine zile.

— Se vede că eraci la loc de cinste pe listele lor și că aveau nevoie de dovezi… Credeci în prietenii literare? Ce prieteni și ce dușmani literari aveți?

— Se deosebesc cumva "prietenii literare"; de celelalte? De prietenii pur și simplu? Am impresia că nu prea, dacă lăsm la o parte marja de interes specific, tendențiozitatea cu glazură amabilă ce se pot manifesta în planul lor, însă aceasta nu implică deja o reducere a prieteniei ca atare? Pot reflecta, teoretic, la prietenul ideal "cel ce ghicește totdeauna când ai nevoie de el"; cum precizează, se pare că în ironie, Jules Renard. Acel prieten romantic pe care-l poci întrezări uneori la vârstele fragede, după care dispare (în situația mea, cel mai apropiat prieten al meu din liceu a murit la 18 ani!) ori… te dezamăgește (cum s-a întâmplat cu cel mai bun prieten al meu din facultate și ani buni după aceea).

Mai departe ne mișcăm pe un teren de aproximății. Constatăm afinități, apropieri uneori durabile de diverși semeni, dar care nu ating pragul acelei înalte dăruiri reciproce, acelei mirabile consubstancieri care ar fi marea prietenie. O întâlnim mai mult în amintire și în cărți decât în realitate. Văditățile biografiei mele, mai cu seamă izolarea mea mic-provincială, m-au scutit, ca și cum mă opresc la partea bună împrejurării, de eventualele dezamăgiri ale unor prietenii ratate. De avariile unui simț mânt care, cu trecerea timpului, poate că, din imprudență, nu și-ar fi redus suficient flacăra. Prietenii cu cei din "generația"; mea au rămas mai mult în stadiul de eboșe. Un prieten mult mai tânăr pe care l-am dobândit în ultimul timp, în pofida calității cilor sale deosebite pe care le precuiesc cum se cuvine, mă melancolizează prin această obiectivă siguranță biologică cu care se desfășoară poate fără așchiză de seamă pe deplin. Nu pledez neapărat pentru prietenii între persoane de aceeași vârstă. Însă rareori se întâmplă ca un june să întâmpine existența cu acel fior de tristețe, cu această rezervă și cu această umoare crepusculară caracteristică îndeosebi vârstnicilor pe care eu le încercam încă din adolescență și pe care le caut la cei apropiați așa cum le căutam și pe atunci… Cât privește "dușmanii literari";, nu înțeleg bine despre ce ar putea fi vorba. Dacă îmi este ostil cineva din sfera literaturii, e chestiunea lui, nu a mea. În timp ce prietenia presupune o mutualitate, dușmănia e, în ce mă privește, un fenomen unilateral, întrucât eu nu dușmănesc pe nimeni.

Nu ne atrag rigoarea, legalitatea, organicitatea unor societăți impunătoare, ci spectacolul periferiei lor morale

— Cum vedeți "cazul Goma";, a cărei repatriere este refuzată?

— Goma a devenit un simbol. L-a fost dat fostului meu coleg de la Școala de literatură să străbată un drum pe cât de anevoios pe atât de exemplar pentru ceea ce s-ar fi convenit a fi comportarea oricărui scriitor român făcută cu epoca de mari restriți ce ne-a pus la încercare. Comportarea sa e un etalon cu care mulți dintre noi nu dorim a se măsura. Din care pricină surghiunul în care persistă, paradoxal, și după răsurnarea dictaturii. Fără doar și poate n-am putea fi de acord cu toții cu toate opiniile sale, formulate adesea pe un ton casant, însoțite de ingrediente pamfletare. Însă a pune accentul pe ceea ce n-ar putea constitui decât aspecte parțiale, accidente, detalii ale discursului său inflamant și cu toate acestea suficient de unitar, ar însemna să negăm orientarea fundamentală, salutară atitudinii sale, dârza consecvență anticomunistă de care avem încă vitală nevoie. Unii purtători de condei l-au combătut în chip previzibil, alții l-au abandonat pe parcurs prin indiferență, de nu chiar printr-o jalnică renegare. Obuzitatea, reaua credință, gelozia, lașitatea și nu o dată ispita unor noi combinații ivite la orizont, mai profitabile decât susținerea unui "disident";, vai, atât de "gubos";, i-au adunat pe adversarii actuali ai celebrului exilat de la Paris, într-o grupare de altminteri foarte eterogenă. Nu-mi place să fac prognoze, dar fie-mi permisă acum o excepție. Personalitatea civică și literară, deopotrivă de mare însemnătate, a lui Goma (lasă că Buzura mai susține încă, fără jenă, gogorica securistă a lipsei sale de talent!), va dobândi în viitorul nu prea îndepărtat o poziție, o semnificație iradiantă ce-i va pune în umbră pe mulți dintre contemporanii noștri cârtitori împotriva ei.

— Ce așteptați de la intrarea noastră în Europa, adică de la recunoașterea faptului că cel puțin în unele provincii suntem o țară europeană?

— Cum să nu fie bine că "intrăm în Europa";, dar nu mai puțin bine ar fi să recunoaștem din capul locului că facem parte din Europa! Că, în pofida nefericirilor epocale care ne-au îndepărtat de contactul cu Vestul, avem aceleași temeuri istorice și culturale de a ne socoti europeni ca și locuitorii cărilor ce, de altfel pe drept, ni se propun ca model. Nu e nimic demagogic în acest slogan al "intrării în Europa";, aflat pe mai toate buzele politicianiste? Și în plus, o trăsătură de slugărie, ceva reziduuri fanariote și prosovietice (ultimele întoarse pe dos!) nu intră oare în postura comportamentală a unora dintre noi? Nu suntem animaci iar și, aidoma unor pitorești fantome, de un impuls caragialesc? Grijă clamat până la saturare pentru "scumpă noastră țară"; nu ascunde complexul unui parvenitism de factură provincială? Nimeni nu ar putea nega cu seriozitate necesitatea unor infuzii ale Occidentului în mediul bătrân, de ordin spiritual și economic (ultimele, cele mai jinduite), spre a ne redresa, spre a ajunge din urmă acele zone ale

continentului care au prosperat sub o zodie mai favorabil . Dar cu cât fervoare importăm înainte de toate praful dulce, pulberea scilpitoare a unei societăți opulente! Pofta crudă de îmbogățire și divertismentul imbecilizant, lipsa bunelor maniere și reclamele mincinoase, vitezomania și pornografia devin constante ale unui "europenism"; mimită într-o variantă degradată . Nu ne atrag rigoarea, legalitatea, organicitatea unor societăți impunătoare, ci spectacolul periferiei lor morale. Nu cinemaseama de strălucirea elitelor intelectuale, prezente în felurite domenii, ci de robusta incultură ambicioasă , de semianalfabetismul vânzătorului la pompa de benzină care devine miliardar, a sârmanei midinete care devine vedetă la Hoolywood. În ruptul capului, chiar sedus de homo americanus, și acesta un vl star al său transplantat într-un climat mai aspru, Europa nu se poate reduce la o asemenea măruntă agitație a unei umanități puțin semnificative. Mirajul înăvucirii peste noapte și cel al libertinajului o epuizează fără rest. Să ne reamintim că Valéry stabilea culturii continentului pe care ne aflăm trei rânduri : filosofia greacă , dreptul roman și creștinismul. Am putea respecta măcar creștinismul, fără care nici drepturile omului, nici morala, în definitiv nici viața civilizată , așa cum o înțelegem în actualitate, n-ar fi putut lua naștere?

Creaciile autentice sunt vegheate
de un Înger p zitor care este propria lor valoare

— Ce șanse are cultura românească în lume? Rezonanța națională îi este suficientă unei literaturi? Cum ar fi ca noi să fim lipsici de orizontul literaturii, așadar de literatura universală ?

— Chestiunea pe care o puneci are două aspecte. Primul, esențial, este că o creație este ceea ce este, o valoare în sine, indiferent dacă se bucură de o circulație mai mare ori mai mică , dacă e mai mult ori mai puțin comentată , dacă e tradusă ori nu. Pe un cer axiologic, ea rămâne intangibilă . Suntem îndreptați să socotim că , mai devreme ori mai târziu, va suna ceasul proiecției sale în conștiința critică / publică la scara cuvenită . Cel de-al doilea aspect reflectă difuzarea, mediatizarea și "rezonanța" unei opere. Prin urmare nu factori intrinseci, ci relaționali. Aici intervin condiții favorizante ori defavorizante, oarecum aleatorii, de natură biografică , politică , geografică , lingvistică etc. Un cunoscut romancier al nostru, devenit de curând octogenar, era de părere că , pentru a-și dobândi o faimă mondială , un creator trebuie să se stabilească la Paris. Desigur, poate fi vorba și de alte metropole ori condiții prielnice ecourilor în largul lumii. Există și excepții, dar regula generală pare a fi aceasta. E drept că se elaborează la noi strategii ale circulației unor autori peste hotare, spre a nu mai insista pe diligențele, uneori foarte asidue, ale scriitorilor înșiși în această direcție, însă rezultatele sunt incerte. Înciudat, Dumitru Bepeneag care concurase cu Milan Kundera la un premiu francez, pierzându-l, îl numește pe emulul său "sfârșit de sfârșit" (mă gândesc că și Sorescului nostru, pierzându-l, inclusiv ale reușitei, nu i-ar fi venit bine eticheta)! Până una-alta, totul cine, îmi permit să cred, mai curând de un factor misterios, hai să-l numim noroc! N-am impresia că s-ar conveni să-l subestimăm bun oară pe Blaga, care n-a intrat încă în circuitul universal, în favoarea faimoșilor noștri compatrioți, stabiliți definitiv în Occident, Cioran, Eugen Ionescu, Mircea Eliade. Important este să nu uităm că , indiferent de recepția lor la un moment dat, fie și nesatisfăcătoare, creațiile autentice posedă o calificare transcendentă . Sunt vegheate de un Înger p zitor care e propria lor valoare.

— Vă gândiți și la moarte? Vă înfricoșează ? Aveți puterea să credeți că mai rămâne ceva din noi? Dincolo de literatură , ce credeți despre dispariția noastră ? Vi se pare drept că într-o "bună zi" să ne facem cenuși ? Sau și ;

— Tolstoi spunea undeva că oricâte lucruri inteligente, prințese, impresionante s-ar spune despre moarte, ele nu izbutesc a ușa nici măcar cu un procent din zece mii confruntarea concretă , teribilă , cu extincția a fiecăruia din noi. Și n-are perfectă dreptate? Nici măcar credința în Dumnezeu n-ar putea spulbera spaima noastră în fața trecerii supreme. În ce mă privește, mă tem în primul rând de agonie, de acea suferință de-atâtea ori cumplită ce precede sfârșitul. E o zbatere a ființei noastre între două lumi, cu mult mai înfricoșătoare decât putem presupune că ar fi cea a unui animal, deoarece intervine spectrul afectiv al omului, cortegiul său de amintiri, complexitatea conexiunilor sale cu viața și, nu în ultimul rând, imaginarul, care complică enorm fenomenul. Se zice că clipa morții presupune o relaxare, chiar un soi de iluminare în pragul noului tărâm pe care pășim. Nu știm nimic asupra lui, dar un instinct sufletească ne îndeamnă să-l resimțim ca integrator. E o întoarcere în marele Tot indistinct, "momentul în care ceea ce a fost, ceea ce este și ceea ce va fi se topește într-un lucru unic"; după cum preafrumos se rostea monseniorul Vladimir Ghika. Stare ce implică un alt raport cu enorma povară de decepții și suferințe a existenței mundane. Așa stând lucrurile, moartea aduce o șansă de izbăvire, nu-i așa?

— Doamne, încă mai cred în minunata vieții, cu toate întunecimile ei!